
OSVJETOVLJENJE RELIGIJE

Ivan Pederin, Split

UDK: 930.85 (4)
215
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 9/2004.

Sažetak

Ovaj rad bavi se osvjetovljenjem religije u razdoblju nakon prosvjetiteljstva. Religija je u to doba postala necrkvena, vlasništvo intelektualne elite, a u njoj je sve manju ulogu igrao Bog; ako je i igrao ulogu, on nije bio osobni kršćanski Bog, stvoritelj, zakonodavac i spasitelj, nego radije priroda, strašna, neshvatljiva i opasna. Religija je tako postala nešto poput znanosti. Postala je predmetom zlouporabe, a ta osvjetovljena religija odigrala je ulogu i u totalitarizmu. Takvo shvaćanje Boga pojavilo se kod niza pisaca od prosvjetiteljstva do danas.

Vjera u zagrobni život neotuđiva je ljudskoj prirodi. Ako Dajak na otoku Borneo sanja umrlog oca, on će zaključiti da njegovu ocu nije dobro pa će mu žrtvovati bivola, možda i zarobljenika da mu otac ima bivola i slugu na onom svijetu. Ako musliman sanja pokojnog oca, on će čitati određenu suru u Kur'anu časnom da se njegova duša smiri. Ako kršćanin sanja pokojnog oca, on će mu dati čitati misu zadušnicu, da se njegova duša, koja je vjerojatno u čistilištu, smiri. Ako komunist sanja oca, on će otići osobi svoga najvećeg povjerenja, dati mu novac da naruči jednu misu za pokojnika. Zajedničko je svoj četvorici vjera u zagrobni život, a različit je pojam Boga. Pojam kršćanskog Gospodina i islamskog Alaha gotovo da se i ne razlikuje, bar se u bitnom ne razlikuje. No taj se pojam bitno razlikuje od okrutnog animističkog boga koji traži ljudsku žrtvu. Ni pojam Boga u komunista na razlikuje se od kršćanskog Boga, ali se razlikuje njegov odnos prema njemu. Komunist je sav na ovom svijetu, odan svom političkom rukovodstvu, Bog igra neznatnu ulogu u njegovu životu, ili možda i nije tako, jer nije rijetkost da se komunist i uopće ateist obrati i postane primjeren u vršenju svoje vjere.

SUVREMENA SVJETOVNOST

Pojam svjetovnosti, opozicije svjetovnosti i crkvenosti postoji u kršćanstvu odvajkada, osobito u zapadnom kršćanstvu jer je tako ustrojena Crkva. Mojsije i Muhamed bili su prvosvećenici, vladari, vojskovođe, zakonodavci u istoj osobi. Države koje su oni vodili bile su teokratske. Isus je bio prvosvećenik i ništa više od toga, nije vodio ni jednu bitku mačem, nije napisao nijedan zakonik, nego je u nekoliko prigoda naglasio da njegovo kraljevstvo nije od ovoga svijeta pa je time nastala opozicija zemaljskoga i nebeskog kraljevstva. Apostoli Petar i Pavao preporučivali su u poslanicama kršćanima da se pokoravaju knezovima, čak i ako oni nisu kršćani, pa i ako su opaki, jer je svaka vlast od Boga. Oni su preporučivali ženama i slugama da se pokoravaju svojim muževima, odnosno gospodarima. U tome se kršćanstvo bitno razlikuje od svih ostalih vjera. Glava islamske države nije kalif, nego muftija u njegovu sjedištu, koji nadzire postupa li on u skladu s Kur'anom i šerijatskim pravom, a može ga i smijeniti. Poznati su slučajevi kad je muftija smijenio kalifa. Židovi nakon razaranja Hrama nisu imali svoje države, ali je čelnik rasutih židovskih zajednica bio rabin.

U kršćanstvu, točnije u ranom kršćanstvu nije bilo tako; kršćani su bili zajednica koju na okupu nije držao zakon države, nego ponajprije savjest i pobožnost, koja se, dakako, temeljila na Mojsijevu zakoniku, jer ga Isus nije ukinuo. Pa i kad je Konstantin proglasio kršćanstvo državnom vjerom, car nije bio kršćanin; Konstantin je primio sakrament krštenja tek pod kraj života. No, ipak ga je primio i kršćanstvo je tada postalo načelom društveno-političkog uređenja, a Crkva se brinula o zakonodavstvu. Zakonodavstvo se oslanjalo na rimsko pravo, ali ga je Crkva nadahnula duhom Evandjelja, Crkva je bila nadležna za znanost i školstvo, za brak i obitelj, u pitanjima bračnih sporova i rastave braka odlučivao je biskup. No, car je bio nadređen carigradskom patrijarhu. Na Zapadu cara više nije bilo, ali je ostao rimski biskup pa su razilaženja između Rimske i Carigradske crkve počela na pitanju je li papa podređen istočnom caru ili pak nije. U tim razilaženjima čulo se da je car prvosvećenik i car, s čim se papa nije htio složiti. Onda je nastalo Franačko Kraljevstvo, obnovljeno je Rimsko Carstvo, pa druge države, ali se papa uvijek držao kao vlast koja je nadređena svjetovnim vladarima. Ovi su ipak bili Božji pomazanici, vladari milošću Božjom, a papa ih je krunio. Papa je dakle bio prvosvećenik – pontifex maximus, kraljevi i carevi bili su njegovi vazali što je odgovaralo ustroju biblijske i muslimanske teokracije, ali nije imalo oslonca

u Evandelju. Papin primat pred vladarima nije bio uvijek uvjerljiv, mnogi pape odvedeni su u sužanjstvo, neki su otišli u Avignon itd. Na Istoku toga nije bilo, patrijarh je bio podčinjen caru, ali je svećenstvo bilo poseban red, pečat na čovjeku koji se nije dao izbrisati; svećenik se postajalo prisegom i posvećenjem, Crkva je bila svijet za sebe. U islamu svatko i u svako doba može postati svećenikom, a svećenik nije posvećena osoba, nego specijalist poznavatelj zakona, otprilike kao sudac ustavnog suda. Ti svećenici pravnici u početku su privatne osobe i specijalisti koji uživaju poštovanje naroda, poslije se okupljaju i osnivaju pravne škole u Kufi, Basri, Medini, Meki, Hijazu i Siriji. U tim školama raspravlja se o pojedinim pravnim, a to će reći vjerskim pitanjima, konsenzus je nepogrješiv, razmatranje je inherentno islamskom pravu od samog početka.¹ I u kršćanstvu je slično pa tako sveučilišta među ostalim djeluju i kao vrhovni sud koji odlučuje u parnicama u kojima se sve instance nisu mogle složiti. U zapadnom kršćanstvu, međutim podvojenost crkvene i svjetovne vlasti jače je izražena jer papa i car, odnosno kraljevi ne prebivaju u istome mjestu.

Uz onu odvojenost ili iz nje ide i antiklerikalizam, koji je mnogo stariji od klerikalizma. Korijeni i razlozi antiklerikalizma različiti su, razmatranja o njima ne spadaju u okvir ovog rada. Jedan oblik opozicije Crkvi bile su hereze.²

CRKVA I NOVE ELITE

Prosvjetiteljstvo je istaknulo zahtjev da Crkva i država budu odvojene i taj zahtjev uskoro je proveden u djelo čak i u habsburškoj zajednici naroda koja je inače vrijedila kao klerikalna. U toj Carevini je mjerodavno mišljenje vrhovnog kancelara grofa Franza Sauraua, po kojem se država neće miješati u bogoslovlje, a Crkva

---

¹ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1964., str. 28, 30, 37.

² O klerikalizmu i antiklerikalizmu vidi: Ivan Pederin, *Pojmovi klerikalizam i protuklerikalizam*, Crkva u svijetu, XXXVII (2002), br. 1, str. 71-85; isti, *Rodenje Europe iz duha katolicizma i hereze, crkvenosti i viteštva*, Crkva u svijetu, XXXVI (2001), br. 1., str. 76-94. Temeljno starije djelo o herezama je Marcelino Menéndez Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, I, II. Madrid, ²MCMLXV-MCMLVI., pa Franjo Šanjek, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare, XIIe-XVe siècles*, Bruxelles-Paris-Louvain, s. a.

se neće miješati u politiku.³ To odvajanje Crkve od države stavilo je Crkvu i katolike u posve drugačiji položaj. Državna vlast bila je laička, što nije značilo da više nije kršćanska, jer je kršćanska tradicija ostala, a Crkva je ostavila neizbrisiva traga u Europi, ali je u novoustrojenoj suvremenoj državi postala gotovo suvišna, što će reći da je postala pitanjem vjere nevelikog broja vjernika, koji je broj teško odrediti anketama. Vjernika je malo na nedjeljnoj misi, ali njihov broj naglo poraste na uskršnjoj ili božićnoj. Crkva je više od tisuću godina bila srasla s državom, sad se odvojila, ali to odvajanje nije išlo i bez sukoba. Inzistiranje ili, radije, navika Crkve i kršćana da ostanu pri starom položaju Crkve u odnosu na državu, opisivalo se kao klerikalizam, pa je antiklerikalizam postao ukrasom svakog naprednog i prosvjetljenog intelektualca. Antiklerikalizam, međutim, još nije značio ateizam.

Intelektualci su u prošlosti obično bili svećenici, bilo je i laika, ali jedni i drugi živjeli su u strahu da budu proglašeni hereticima jer je nad mišljenjem stajala Objava i pojam *rectitudo doctrine*, a posjednik Objave bila je Crkva. Suvremeni tip intelektualca-antiklerikalca nastao je u prosvjetiteljstvu, kad su se intelektualci cehovski organizirali, i to je bila masonerija; prve lože osnovane su 1717. u Londonu i 1725. u Parizu. Masonerija je ceh intelektualca, ali i pseudoreligiozna sekta sa štovanjem Boga čija priroda ipak nije definirana, s obredima i hijerarhijom.⁴ Glavno pitanje hereza ranog kršćanstva, Marciona i njegovih sljedbenika bio je odnos kršćana prema Starom zavjetu; Marcion ga je odvojio od Novoga i time odvojio Boga Stvoritelja od Boga Spasitelja,⁵ na drugoj strani stoji brat apostola Jakova koji je ostao u Jeruzalemu i djelovao kršćanski u židovskoj zajednici, ali s vrlo uskim i bliskim odnosom prema Starome zavjetu. Hereze srednjeg vijeka bave se pitanjem Isusove prirode, je li on bio samo Bog ili samo čovjek, a s tim je

---

³ To je memorandum grofa Saurau caru Franji, tada II., a kasnije I. od 16. svibnja 1797. koji se čuva u carevoj ostavštini u Haus-, Hof- und Staatsarchiv u Beču, Kaiser Franz Akten, kart. 91 (alt 82).

⁴ Vidjeti masonski ustav koji i danas vrijedi, to je u njemačkom prijevodu *Neues Constitutionen-Buch Der Alten und Ehrwürdigen Bruderschaft Der Frey-Maurer, Worin Die Geschichte, Pflichten, Regeln cz. derselben / Auf Befehl der Grossen Loge, Aus Ihren alten Urkunden, glaubwürdigen Traditionen und Loge-Büchern, Zum Gebrauch der Logen verfasst worden von Jakob Anderson / D. D. Aus dem Englischen übersetzt, Frankfurt am Mayn, Zu finden in der Andreäischen Buchhandlung, 1741.*

⁵ Alain Besançon, *Zla kob stoljeća, O komunizmu, nacizmu i jedinstvenosti šoa*, Zagreb, 2002., str. 95-97.

vezano i pitanje bezgrješnog začeca i Marijina djevičanstva, što katolicizam razdvaja od tih krivovjerja, ali ga približava islamu. Muslimani naime vjeruju u bezgrješno začecje Marijino. U XVI. st. protestanti ističu načelo *sola fides et scriptura*, ali zaboravljaju Milost. Masonska religioznost naglašeno je laička, o Gospodinu ima nedefiniran pojam, ali ga priznaje kao najviše biće. Pseudoreligiozno je masonsko inzistiranje na drevnosti; prema Andersonu, prvi je mason bio Adam. O masonskoj dobrotvornosti čita se kod G. E. Lessinga u *Freimaurergespräche*. No, dobrotvornost nije isto što i kršćanska samilost, ova potonja gleda samilosnog čovjeka, ali ne krajnji cilj koji gledaju masoni. Za masone je dobrotvornost napredak.

Masoni stvaraju pojam elite obrazovanja i ondje traže višeg čovjeka. Takav viši čovjek je Goetheov Faust ili Wielandov Demokrit u romanu *Geschichte der Abderiten* (1781.). Viši čovjek živi prema razboru; na drugoj strani su malograđani, koji žive prema predrasudama. Pojam malograđanstva stvoren je u ova dva djela. Elitizam je stran kršćanstvu i duhu Evandjelja, a i duhu Starog zavjeta, koji čovjeka vide univerzalno, a isto tako duhu islama, pa su austrijski putopisci što su putovali Bosnom opažali da je obrazovanje bogatog bega isto kao i obrazovanje siromašnog nadničara.⁶ Sekte uvijek stvaraju manjine koje za sebe drže da su iznad ostalih ljudi. Isto je i s elitama; katari su imali elitu koju su nazivali perfecti jer su se posve odrekli spolnog života, a i bogumili su imali elite.

Thomas Hobbes u XII. glavi svojega *Leviathana*, pod naslovom *Of Religion*, vidi religiju kao bitni sastavni dio društvenopolitičkog ustroja Rimskog Carstva, pa su Rimljani priznavali svaku religiju osim židovske jer se Židovi nisu htjeli pokoriti nikome osim Kraljevstvu Božjem. Kršćanstvo je također postalo društvenopolitičkim uređenjem države, ali nad kraljem je bdio biskup koji ga je krunio vlašću što ju je Crkva imala od Boga. To je značilo da nema državnog suvereniteta bez autokefalne crkve. David Hume je u prvom dijelu *General Corolary* s osloncem na Johna Locka ustvrdio da je vjera nešto poput razuma, dakle, ogranak filozofije.

Ako su ovi filozofi religiju opisali kao načelo društvenopolitičkog uređenja, odnosno kao ogranak filozofije, oni su s time religiju pridržali za one umne ljude koji upravljaju državom što se u to doba prestrojavala i posuvremenjivala, a zaboravili su na one siromašne

⁶ Ivan Pederin, *Austrijska putopisna djela o Bosni i Hercegovini*, Radio-Sarajevo, Treći program, 11 (1982), br. 39., str. 427-511.

duhom, na slabo obrazovane apostole, na siromašnu udovicu koja je davala milodar od svoje oskudice. Hume je lišio religiju univerzalnosti pogleda na čovjeka i napravio je vlasništvom elite.

VJERA, ZNANOST, UMJETNOST

Autobiografiju je kao književni rod stvorio crkveni otac sv. Augustin svojom autobiografijom pod naslovom *Confessiones*. Ovo djelo sazdana je kao ustroj ličnosti, počinje s djetinjstvom, nastavlja se sa studijem, obraćenjem prema znanosti, manihejskim vrludanjima, odnosima sa ženama, do karijere profesora retorike u Rimu pa u Milanu, gdje se sv. Augustin konačno obratio i otkrio unutaršnjeg čovjeka. To je životopis duhovnog hodočašća i ličnost koja nastaje u dijalogu s Gospodinom.⁷ Autobiografija je općenito dijalog s čitateljem i obratno, traženje srodne duše, koja se piše u presudnim obratima u životu.⁸ Autobiografija je dakle među ostalim ustroj ličnosti. Goethe je u svojoj autobiografiji pod naslovom *Aus meinem Leben Dichtung und Wahrheit* stvorio pojam umjetnosti koja je u posjedu višeg čovjeka, a taj viši čovjek je umjetnik; umjetnost je element ustroja te ličnosti, a ne dijalog s Gospodinom kao kod sv. Augustina, umjetnost je element rekonstrukcije ličnosti, sređivanja života.

Kad je Goethe otišao na studij u Leipzig otac mu je dao preporuku za svojega prijatelja pravnika. Mladog Goethea odbila je trezvena građanska suhoparnost očeva prijatelja i njegov potpun nesmisao za umjetnost, odvratio se od njega i ostentativno se družio s umjetnicima. Bilo je to obraćenje s gotovo deklarativnim držanjem protiv građanske trezvenosti. Bilo je to nešto slično obraćenju na neku vjeru; Goethe je strastveno, ali ne bez daljnjeg ostao vezan s umjetnošću, ali je u svom autobiografskom romanu Wilhelm Meister uputio svojega glavnog junaka na povratak trezvenom građanskom životu nakon dužeg života s nekom putujućom kazališnom družinom. To je imalo svoje korijene u prilikama u kojima su njemački pisci tada živjeli. Engleska i Francuska bile su u XVIII. st. centralizirane apsolutističke monarhije koje su mogle zaštititi autorska prava pa

---

⁷ Wendelin Schmidt-Deugler, *Das Ich des Augustinus im Wandel der Jahrhunderte*, u: *Literatur als Geschichte des Ich*, hrsg. von Eduard Beuchner und Ulrich Tanzer, Würzburg, 2000. Karlheinz Roszbacher zum 60. Geburtstag, str. 11, 14, 15.

⁸ Georges Gusdorf, *De l'autobiographie initiatique à l'autobiographie genre littéraire*, u: *Revue d'Histoire littéraire*, 75 (1975.) No. 6, str. 977.

su u tim zemljama pisci mogli računati i na dobar honorar od kojeg će moći živjeti. Njemačka nije bila nacija, nego se sastojala od niza malih kneževina, vojvodstava itd. pa nije mogla zaštititi autorska prava⁹, što je značilo da su pisci bijedno živjeli, kao primjerice Lessing, jedan od rijetkih njemačkih pisaca tog doba što je živio od pera. U svezi s tim u pisca¹⁰ se književni doprinos javlja, ali se javlja i strastven, prozelitski odnos prema književnosti, koja se shvaća kao religija, što ostaje u nasljedstvo njemačkoj književnosti. Goethe je bio umjeren, stabilan i miran, pa njegovo obraćenje umjetnosti nije osobito ostentativno. Romantičar E. T. A. Hoffmann strastveno se vezao s umjetnošću, ali je pisao da se umjetnik nikako ne može mjeriti s čovjekom koji radi, ni s malim činovnikom, ni s obrtnikom koji ispunja jastuke perjem, ovaj potonji ljudima osigurava ono nužno, a umjetnik samo ono ugodno.¹¹ Heinrich Lee, junak romana *Der grüne Heinrich* švicarskog pisca Gottfrieda Kellera, odlazi na studij slikarstva s malom glavnicom koju mu je ostavio pokojni otac, ne uspijeva, peče ga savjest što je potrošio novac pa se vraća kući i postaje mali trezveni činovnik. Njegove slike ipak je pokupovao neki nepoznati čovjek, a Heinrich Lee na povratku slučajno doznaje da je taj čovjek bio agent jednog grofa koji ga je ugostio. Taj grof je književni znak za državu, od kojeg umjetnici očekuju da im bude mecena. Dvojba umjetnost ili građanski život ostaje u nasljedstvo njemačkoj književnosti čak do Thomasa Manna. U romanu *Die Buddenbrooks* posljednji izdanak stare hanzeatske trgovačke obitelji, Hanno, slabić je koji više nije u stanju baviti se poslovima, nego se predaje umjetnosti kao nekom slatkom zaboravu. To predavanje umjetnosti ravno je porazu; njemački jezik čak je iskovao poseban izraz za umjetnost – *brotlose Kunst* (umjetnost koja ne jamči kruh).

U uvjerenja njemačke romantike spada i ono da život ne prestaje smrću, da je smrt tek ulaz u onaj pravi život, a taj svijet duhova može nam otkriti jedino religija i umjetnost; tako Wackenroder u djelu *Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders*. Umjetnost je prema tome objava, a umjetnik nešto poput svećenika ili kralja.¹²

⁹ Autorska prava zaštitio je tek c. k. ministar unutarnjih poslova Alexander Bach. Vidi: Ivan Pederin, *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848.-1863.)*, Bibliotekarstvo, Sarajevo, sv. 32 (1986), str.106-116 i 33 (1987), str. 62-71.

¹⁰ W. H. Bruford, *Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethekunst*, Weimar, 1936.

¹¹ *Kreisleriana, Gedanken über den hohen Wert der Musik*.

¹² Paul Kluckhohn, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, Tübingen, ⁵1966., str. 159-160.

I za Chateaubrianda umjetnost je bliska religiji u djelu *Le génie du christianisme*, pa rana grčka umjetnost ne nudi ništa što bi moglo uljuditi divlju prirodu čovjekovu; politeizam je smjestio čovjeka u prošlost, a kršćanstvo na područja nade. Katolik Chateaubriand osuđivao je krivovjerja kao put u ateizam. Poslije Calvina slijede Spinoza i Bayle. Božanska ljubav ima svoje značenje u stvaranju sklada među ljudima, ona je dakle socijalna po svojem značenju i ulozi. S druge strane, kršćanska vjera voli samoću u prirodi. Glazbenik koji slijedi prirodu mora znati osjetiti sklad samoće, šum krošnje i vrela. Priroda, umjetnost i religija su jedno. Chateaubriand nije eklezijastikaln u svojoj umjetničkoj vjeri pa nalazi sličnosti s kršćanstvom u drugim vjerama; u perzijskim religijama nalazi čak i Trojstvo. Evandjelje je ujedno najjednostavnija knjiga, ali i najmističnija. Znatna kršćanska vrlina je rodoljublje, kršćanstvo nije ništa drugo doli izraz drevne prirode čovjekove, kojeg je ono oplemenilo tako što ga je opralo od grijeha istočnoga. S druge strane, vjera živi u susjedstvu s milošću, jer od zločina do pokore samo je jedan korak. Život je put prema smrti, otud poštovanje predaka. Životinje ništa ne znaju o mrtvačkim kovčezima i štovanju predaka. Iz religije proistječe čudorednost kao načelo suživota; kad nestane religije buja zločin. Ali iz religije potječe i umjetnost. Dante i Milton su uzori kršćanskih pjesnika, jer nikad ne bi napisali svoja djela da nisu poznavali Evandjelje i kršćansku tradiciju. Euripidova Ifigenija kršćanska je djevojka u većoj mjeri negoli Racineova. Čast i hrabrost suvremenih književnih junaka nadvisuje grčke junake, primjerice, Ahileja koji bez uvijanja priležnicu Briseidu stavlja na isti stupanj sa svojom ženom. Taj pogled na Ahileja vjerojatno je odraz *Dissertation sur l'Illade Abbé Terrasona* (1715.), koji je smatrao da glavni junak epa mora biti krjepostan, pa je opaki Ahilej na kraju morao stradati i biti kažnjen.¹³ Chateaubriand nalazi i jednog mučenika, redovnika Lazara, kojeg je njegov mučitelj Teofil bacio u tamnicu i odsjekao mu ruku, ali on je s batrljcima prstiju naslikao sliku Ivana Krstitelja i time spoznao istine vjere. Umjetnost je dakle uzdizanje k Bogu. Umjetnost je uopće izraz vjere pa je tako Crkva nadahnula umjetnike da izrade značajna umjetnička djela. Kršćanska mistika nadahnuće je umjetnicima, daje umjetnicima pojam morala koji klasični pisci nisu imali. Umjetnost je zapravo oblik pobožnosti. Književnost ima porijeklo iz Biblije, u kojoj Chateaubriand razlikuje tri stila: povijesni, u Knjizi Postanka i Ponovljenom zakonu, pjesnički u psalmima, te

---

¹³ Zdeslav Dukat, *Homersko pitanje*, Zagreb, 1987., str. 69.

stil Evandjelja. Religija i umjetnost nerazdvojive su: Chateaubriand je svjetovni teolog i teoretičar u isti mah, no, za nj je religija nešto poput znanosti, sredstvo orijentacije u svijetu i prirodi, a ne pojam Gospodina, on se slabo bavi odnosom čovjeka i Gospodina. Ali ako je religija postala ogranak znanosti, ona je onda postala vlasništvo obrazovanog sloja koji je nastao u jozefinizmu, odnosno Francuskoj revoluciji kako bi vladao budućnošću. Kršćanstvo ipak nije elitistička vjera, kako smo naprijed istaknuli. Može li se ovdje govoriti o suvremenoj herezi?

Romantički filozof Friedrich Schleiermacher napisao je djelo pod naslovom *Über Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*.¹⁴ Smatrao je da je religija nešto što nije za svakoga. Od najstarijih vremena o religiji je nešto znala samo manjina, dok u novo doba religija obrazovanim ljudima malo znači, jer je ovozemaljski život postao toliko bogat i raznovrstan da malo tko još misli na vječnost. Religija je ipak majčina utroba i sveti polumrak koji je njega, pisca, nadahnuo i prije negoli je našao vrata znanosti, ona mu je bila pročišćenje. Strah od vječnog bića - tako autor - i računanje na vječnost počelo su religije, koja slijedi iz ljudske prirode. Religija je iskra koja dolazi s neba, dodir s univerzumom. No, ono što pripada religiji, skrilo se na neprikladan način u religiju. Čudorednost nastaje iz ljudske prirode i njegova odnosa prema univerzumu. Ona se izopačila u sustav dužnosti, nalaže i priječi. Religija ne smije biti zakonik. Teoretičari religije bave se univerzumom i njegovim najvišim bićem. To su metafizičari. Religija je sustav nazora o najvišem biću i univerzumu. Religija nikad nije čista, uvijek je puna stranih primjesa, a posao metafizičara je očistiti je od magle stranih primjesa. Religija nije mišljenje i postupanje, nego motrenje i osjećanje, nastojanje da stekne prozelite, traženje beskonačnosti. Religija postoji u prirodi, ali ta priroda je beskonačna, jedinstvena i jedna. Praksa je umjetnost, znanost spekulacija, a religija smisao i traženje beskonačnosti. Znanost je stvarala riječi, formule i zasljepljenost umjesto misli, jer joj je nedostajala religija. Religija objašnjava svijet kao Božji učinak, dok zapravo stvara odnos prema beskonačnosti, a beskonačnost je kaos u kojem svaka točka čini jedan svijet. Tako je religija svakog čovjeka samo dio cjeline koja je beskonačna, a ne nepotpuna kao čudorednost. Religija nije filozofija, koja se može zatvoriti u okove sustava jer u religiji postoji čvrsti odnos između motrenja i osjećanja. Postupanje mora biti čudoredno; religija prati sve osjećaje, poput

¹⁴ Služio sam se izdanjem Felix, Meiner, Hamburg, 1958. Prvo izdanje izišlo je u Berlinu, 1799.

svete glazbe. Religija daje osjećaj da čovjek leži na grudima beskonačnog svijeta, štoviše, da je duša tog beskonačnog svijeta, da je taj svijet njegovo tijelo. Religija, to je otkrivanje duha svijeta koji nam se objavljuje, a mi tu objavu primamo u strahopoštovanju. Religija nije za one koji sumnjaju ili se rugaju, nije ni za nemoralne ljude, nego za razumne.

Tu se sada postavlja pitanje što je Bog. Genij čovječanstva? Pojam Boga olakšava pogled u beskonačni univerzum, ali Bog zapravo nije ni potreban za takav dodir. Religija ne treba Boga, ona treba maštu, a Bog treba svijet, a religija je otkrivanje univerzuma onkraj i iznad čovjeka. Sveto pismo, općenito svaka sveta knjiga nije ništa drugo doli mauzolej religije, spomenik koji nas podsjeća da je nekoć postojao velik duh. Umjetnost je bliska i srodna religiji, premda jedna drugu ne poznaju u potpunosti. Religija je pogled u sebe. Tu odjekuje pietistička pobožnost koja nije išla za širenjem vjere i traženjem prozelita, nego za ispitivanjem savjesti i dubina vlastite ličnosti, a svakako i pojam unutarnjeg čovjeka apostola Pavla. Kršćanstvo traži univerzum u religiji i povijest univerzuma. Ono je polemično, posvuda vidi ireligioznost, pobija ga i tu nastaje beskonačna svetost kršćanstva.

Univerzum se ostvaruje samo u unutarnjem svijetu i samo unutarnjost ga može objasniti. To znači da je čovjek svrha samom sebi i svojim nastojanjima. Crkvu i svećenstvo Schleiermacher odbacuje kao korporaciju s povlasticama u građanskom svijetu, ali traži pravu i opću Crkvu. Osobito osporava crkveno učiteljstvo i vjerski odgoj.

Schleiermacherov Bog je beskonačnost, ne vječnost, univerzum, to nije osobni Bog, nego Bog kojem se čovjek ne može pomoliti, a zapravo je to Bog kojeg čovjek traži u vlastitoj ličnosti, Bog je čovjek sam, religiozni čovjek, a religija je oznaka i vlasništvo višeg, obrazovanog čovjeka, aristokracije obrazovanja. Od Goethea potječe obožavanje čovjeka koji se štovao kao da je Bog.¹⁵ Schleiermacher je sa svojim odnosom prema vjeri vezan s prosvjetiteljstvom, socinijanizmom koji vidi samo Sveto pismo i individualnu savjest, a ne Crkvu. Kod njega odjekuje uvjerenje prosvjetiteljstva da čudorednost i vjera nisu jedno te isto, da ima ateista koji žive čudoredno.¹⁶

---

¹⁵ Ivan Pederin, *Goetheov Faust, deizam i masonerija*, Crkva u svijetu, XXXIII (1998), br. 3., str. 295-303.

¹⁶ Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680.-1715.*, Paris, 1961., str. 86, 88, 146.

Kod Schleiermachersa je, slično kao i kod Chateaubrianda, nastala religioznost bez Boga, religioznost kao znanost, odnosno nadznanost, načelo znanosti.

Ludwig Tieck u romanu *Franz Sternbalds Wanderungen*, s podnaslovom *Ein Künstlerroman*, napisanim pod dojmom Goetheove autobiografije, u drugom poglavlju govori o srodnosti religije i umjetnosti u slikarstvu s biblijskim nadahnućem, te u slikanju svetaca. U šestom poglavlju slikar Albrecht Dürer piše svom prijatelju i učeniku da se velikim slikarom postaje čitajući Bibliju. U sedmom poglavlju nalazi ljude koji gledaju slike i pritom osjećaju ushit sličan vjerskom žaru. U drugom poglavlju druge knjige glavni junak Franz razgovara sa slikarom Lukasom von Leydenom koji mu kaže da ne postoji veće zadovoljstvo od slikanja. I Franz osjeća neodoljivu privlačnost slikarstva i slikanja. Slikanje je nešto poput pobožnih misli o Isusu i njegovim djelima. Slikarstvo mora biti religiozno, ali i nacionalno, pa tako Talijan nikad ne može spoznati umjetničku snagu Albrechta Dürera. Umjetnost izrasta iz domovine.

Novalis (zvaao se zapravo Friedrich Freiherr von Hardenberg) svoj je spis o kršćanstvu ili Europi, *Die Christenheit oder Europa*, počeo s idiliziranjem srednjovjekovnoga kršćanskog univerzalizma, ali je odmah nastavio o zamoru vjere, i to katoličke i protestantske vjeroispovijesti. Zamor vjere opisao je kao posljedicu borbe filozofa i svećenika. Izrekao je nadu u vjersku obnovu, u kojoj će Europa povesti svijet novim vjerskim zanosom, što neće znati za granice između ovog i onog svijeta. Taj zanos bit će polazište prave demokracije, jer vjera polazi od običnog čovjeka, da prožme većinu. Bio je to odraz fiziokratskoga, poslije liberalističkog uvjerenja, s vjerom da će čovjek u napretku postati bolji, ako se već rađa dobar, a ne loš. Bila je to vjera u budućnost koja je dovela do socijalističkog uvjerenja da je sretno i pravedno društvo moguće i na zemlji. Novalis je došao do toga u želji da se ukine razlika između privatnoga i državnoga (javnog) interesa što je tražio još Jean Calvin, želeći ostvariti jedinstvo javnoga i privatnog ćudoređa, pa u tom smislu moramo gledati Novalisov spis kao pretvaranje vjerskog zanosa i morala u ideologiju. Tako je Novalis pravio paralele između molitve i mišljenja; vjeru je smatrao galvanizmom koji povisuje sve prirodne funkcije, isticao je potrebu univerzalizacije vjere i potrebu Crkve da bude jedan i jedinstven organizam s državom, u čemu nije bilo ničeg katolički klerikalnog, jer je Novalis bio protestant i nije se obratio na katolicizam kao neki drugi romantički pisci. Na sličan način je i Samuel Taylor Coleridge tražio političko-kulturno jedinstvo Crkve, koju je zvaao *ecclesia*, smatrajući je jedinstvenim organizmom s

državom i čuvarom kulture. Coleridge je zapravo slobodno prepričao Novalisa.

CRKVA, VJERA I TOTALITARIZAM

Vjerski zanos Novalis je opisao kao sintezu misli i znanja, pa je povukao paralelu između razuma kod filozofa i vjere kod pjesnika, usmjerivši ovaj u osnovi politički spis prema književnosti. Boga je odvojio od prirode, odvojivši se tako od Spinoze, i sveo ga na čudorednost, stvorivši tako polazište za ideologiju kao čudorednost vrline bez vjere, a vjeru je sveo na pojam čuda i zagrobnog života. Svijest o državi usporedio je s vjerskim žarom u poimanju osobnog Boga, koji je nešto poput države; izraz zajedništva zapravo je kralj, životno načelo države, kao što je Sunce načelo planetarnog sustava.

U tom smislu svaki čovjek osim kralja, koji nije, kako reče Friedrich II., prvi sluga države, mora biti i postati kao kralj koji asimilira masu podanika. Monarhija je vjera u višeg čovjeka i središte društva, a to znači da svaki čovjek mora biti i postati kao kralj koji asimilira masu podanika. Društvo je dakle centralističko, aristokratsko i egalitarničko u isti mah, ono je *colectivum* i osobnost, a to je moguće ako čovjek preko Boga zadre u bit prirode i prema tome sazda društvo i državu kao poetizaciju postojanja.¹⁷ Novalis je u svom viđenju države bio korjenit. Tražio je da država bude uvijek i svuda vidljiva, da bude istodobno monarhija i republika. Čovjek mora biti prije svega građanin, i to tako da se njegova svijest do kraja poklapa s državnom. Potrebni su državni propovjednici (*Staatsverkündiger* – *Prediger des Patriotism*). On je tražio jednakost, ali nije vjerovao da je ona moguća, jer jači imaju više prava. Nakon Rousseauove kritike legitimiteta izlaz pravde moguć je jedino u sili; smatrao je da će plemstvo postojati dok god bude junaka i kukavica. Jednom riječju, Novalisova vizija države je totalitarna, nasilnička i uz karizmatičko vodstvo socijalna i aristokratska u isti mah, i ne može a da ne podsjeti na propovijedanje bezgranične odanosti državi narodu, te nasilje u suvremenim diktaturama. Njegovo shvaćanje mase kao žene koja voli snažne ličnosti,¹⁸ njegov gotovo mistični dodir s masama i vjera u novu aristokraciju, sve to vodi prema slici suvremenoga

---

¹⁷ Ovako je pisao Oskar Walzel, *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart*, I., Potsdam, 1930., str. 37, 50.

¹⁸ Ovako je pisao i Adolf Hitler, *Mein Kampf*, München, 1937., str. 44.

totalitarizma s političkim nasiljem. Takva odanost državi nije ništa drugo doli primjena pojma vjerske odanosti Bogu. Dok je u religiji odanost Bogu ograničena providnošću i Božjom voljom, koja nam nije bez daljnega poznata, odanost državi znači pripremu čovjeka za podložnost i njegovo bezuvjetno podvrgavanje pod *raison d'état* kao čvrstu točku orijentacije ćudorednosti. *Raison d'état* nije kao Bog antropomorfna, nego je otuđena čovjeku. Antropomorfni Bog spreman je na žrtvu na križu, on izlazi ususret slabima i posrnulima, bar u Evandelju, pa je držanje Crkve praštanje i tješjenje. Otuđena država, pak, sa svoje strane okuplja ne slabe, nego najbolje i najjače, i od njih neprestano traži žrtve za domovinu, ideologiju itd. Ti jaki, to su Staatsverkündiger, Prediger des Patriotism, u kojima možemo prepoznati politkomesare tamnog XX. st. Kod Novalisa možemo govoriti o izopačavanju religije. U postupku tog izopačavanja nastala je prava teorija totalitarizma.¹⁹

Novalis je djelovao u Njemačkom savezu – Deutscher Bund. Bila je to nacionalistička organizacija koja je okupila romantičare, i bila je oblik otpora francuskoj okupaciji početkom XIX. st., pa je zbog toga uživala potporu njemačkih knezova. Kad je Napoleon prognan, knezovi su se počeli bojati tog saveza, a kad je erlangenski student teologije Sand 1818. u atentatu ubio komediografa Augusta Kotzebuea, predsjednik Polizeihofstelle, koja se poslije zvala c. k. Dikasterijem policije, grof Josef Sedlnitzky je, među ostalim zabranio taj savez.²⁰ Savez je prešao u ilegalu i postao sredstvom borbe protiv apsolutizma za ujedinjenje Njemačke. Bila je to elitistička organizacija koja je okupljala ponajviše sveučilišnu mladež. Imao je tri stupnja, kao i masonerija: momački, savez mladih i savez muževa (Burschenschaften, Bund der Jungen, Bund der Männer); na čelu Saveza stajao je izabrani čelnik kojem nitko nije znao ime, osim njegova konspirativnog imena. Tko je želio postati članom te organizacije, došao bi pred tri čovjeka kojima nije znao imena, osim konspirativnog, i morao se obvezati na bespogovornu poslušnost. Postojala je samo jedna kazna – smrt. Bio je to obrazac za ustroj svih

¹⁹ Ivan Pederin, *Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu (Lik Slavena i Jevreja)*, Gledišta, Beograd, 29 (1988), br. 1-2, str. 212-228.

²⁰ Dieter Düding, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, München, 1984.

kasnijih tajnih terorističkih organizacija.²¹ U toj organizaciji nastao je pojam bespogovorne poslušnosti i s tim vezanog fanatizma, koji je zamijenio žarku vjeru vjerskog obreda i koji je postao značajkom političko-ideološkog djelovanja diktaturâ tamnog XX. st.

Njemački pisac i teoretičar glazbe i književnosti E. R. A. Hoffmann je u spisu *Kreisleriana*, u drugome poglavlju, naslovljenom *Ombra adorata* (Obožavana sjena), pisao da glazba svojim rukama od užarene kovine hvata čovjeka i odvlači ga kao grmljavina u kraljevstvo nemjerljivog. U trećem poglavlju, *Gedanken über den hohen Wert der Musik* (Misli o visokoj vrijednosti glazbe), pisao je da nas glazba, za razliku od književnosti, oslobađa razmišljanja, glazba je prema tome, za razliku od književnosti, izuzeta od cenzure. U 5. poglavlju, *Höchst zerstreute Gedanken* (Krajnje rasute misli), on glazbu dovodi u vezu s plastičnim umjetnostima i religijom, pa kaže da se glazba Johanna Sebastiana Bacha odnosi prema glazbi starih talijanskih skladatelja kao gotska crkva u Strasbourgu prema crkvi sv. Petra u Rimu. Slušajući Bachove motette, Hoffmann, koji je njegovao kult abnormalnosti i ludila, imao je prividenja crkve u Strasbourgu. Glazba je na nj djelovala kao droga, bacila bi ga u stanje delirija i polusna, kad su se u njegovoj podsvijesti miješali tonovi, boje i mirisi. Bio je to spis koji je poslije otkrio Baudelaire, pa je od njega pošao u svojoj teoriji moderne književnosti.²² Umjetnik dakle ne živi u svakidašnjici, ne živi ni u politici, nego u zanosu s umjetnošću, u prvom redu s glazbom, a taj zanos blizak je vjerskom zanosu. U glazbalima se krije mistika, glazba je iznad razuma slično kao i religija. U 6. poglavlju, *Der vollkommene Maschinist* (Potpuni mašinst), glazbeni umjetnik svojim paklenim vještinama izvodi slušatelja iz udobnog života u stvarnosti, omamljuje ga, fascinira i hipnotizira. U *Kreisleriana*, *Zweite Folge, Über einen Ausspruch Sacchinis und über den sogenannten Effekt in der Musik* (Drugi slijed, o jednoj izreci S. i o tzv. učinku u glazbi) Hoffmann opisuje skladatelja kao omamljenog u polusnu i posve obuzetog glazbom, kojeg svakog časa bude snažni udarci bata, a on onda opet pada u san. Kraljevstvo skladatelja, tako Hoffmann, nije od ovoga svijeta, a tonovi i melodije su viši jezik svijeta duhova, nalaze se posvuda,

---

²¹ Ivan Pederin, *Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbündlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k. k. Höheren Polizei (1819-1830)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, (21) 1991./1992. Zadar, 1993., str. 217-234.

²² *Curiosités esthétiques, L'Art romantique et autres Œuvres critiques*, Paris, 1962. Salon de 1846. III. De la couleur, str. 109.

ali i u čovjekovim grudima. Glazba nam dakle otkriva sliku jednog svijeta duhova koji je čovjeku srodan, ali je i fascinantna i strašna. To je zagrobni svijet, ali bez osobnog Boga. U spisu o staroj i novoj crkvenoj glazbi – *Alte und neue Kirchenmusik* (Stara i nova crkvena glazba) glazba ima svoje porijeklo u produhovljenosti, ona je poimanje najviše svetosti, duhovne sile koja pali iskru cijele prirode. Glazba je zapravo vjerski obred, ona je nastala u religiji i crkvi. Njezina domovina nije antička tjelesnost, nego kršćansko srednjovjekovlje. Prema tome prava je glazba crkvena glazba, a najveći doseg u glazbi ostvario je patrijarh glazbe, talijanski skladatelj iz XVI. st. Giovanni Pierluigi da Palestrina. Njegova glazba je isto što i ispovijedanje vjere. Mladim glazbenicima Hoffmann savjetuje da se ugledaju u crkvenu glazbu, pa ako su dobro istražili svoju unutarnost, da vide prebiva li u njima duh istine i pobožnosti, jesu li u stanju hvaliti Boga i izraziti čudesnost kraljevstva nebeskog u tonovima s dubokom zanesenošću. Melodija potječe samo iz pobožne duše koja će se priljubiti crkvenom poimanju glazbe. U spisu o pjesnicima i skladateljima, *Der Dichter und der Komponist*, Hoffmann je opisao glazbu kao jezik nekog udaljenog kraljevstva duhova koji budi unutarnjeg čovjeka na intenzivni život, tragični život, koji se ostvaruje u srodstvu crkvene glazbe i tragične opere. U spisu *Ludwig van Beethoven, Messe in C-dur Op. 86*. Hoffmann je opisao gotičku crkvu u Strasbourgu i doživljaj nepoznatog i čudnog koje ona budi; duh se tada prepušta snu u kojem spoznaje nadzemaljsko i beskonačnost. Isti dojam na Hoffmanna ostavlja glazba Mozarta ili Haydna. U drugom spisu o Beethovenu, *Ludwig van Beethoven, Symphonie Nr. 5 in c-mol Op. 67.*, Hoffmann nalazi da Beethovenova instrumentalna glazba otkriva slušatelju neizmjerljivi i čudovišni svijet. Beethovenova glazba pokreće polugu straha, užasa i grozote, boli, budi beskonačnu čežnju, a baš to je bit romantizma; ona otvara beskonačnost i nije u stanju da se obrati gomili. Hoffmann, kao i drugi pisci njegova doba, vidi samo elitu, glazba je prema njemu religiozna umjetnost, ali na čelu te umjetnosti nije milosrdni Bog otac, ni Bog zakonodavac, nego beskonačnost, čudovišni svijet straha. Čak i onda kada piše o Palestrini, Hoffmann vidi uzbuđenje duha kod slušatelja glazbe, ali ne vidi ni Boga ni Crkve.

CRKVA I KULTURA U LIBERALIZMU

Liberalizam shvaća Crkvu otprilike kao kulturni institut.²³ Giuseppe Mazzini, stožerna ličnost europskog liberalizma drugo poglavlje svojega djela *I doveri dell'uomo* (Čovjekove dužnosti), pod naslovom *Dio* (Bog), započinje s tvrdnjom da Bog postoji jer mi postojimo, ali postoje ljudi koji ga ne vole, a i ljudi koji ga ne poznaju. Obrazovanja nema bez zajedničke vjere, a obrazovanje čini naciju. Nije moguće zamisliti zajedničku dužnost bez pojma o Bogu i odnosa prema njemu. Bez zajedničkog uvjerenja nema smisla ni opće pravo glasa. Politička reforma u nereligioznoj zemlji može trajati koliko i hir. Vjera nas uči da manje mislimo na ovozemaljski, a više na vječni život, ali ovozemaljski život priprema je za vječni život, a taj život, nacionalni život, oblikuje i mora oblikovati vjera. Ako božanski um ne vlada našim umovima, nitko nas ne može spasiti od sile onih koji su moćniji od nas. Nemamo načina da ocijenimo neki čin, ako ne postoji sveti zakon koji se ne može mijenjati. Ako nema Boga i njegova zakona u čije ime možemo prosvjedovati protiv tlačenja i nejednakosti među ljudima? Bez Boga može se prisiliti, ali ne i uvjeriti. Međutim, nova liberalna država, kako ju vidi Mazzini, odbacuje Crkvu i svećenstvo. Mazzini smatra da nema i ne treba biti posrednika između Boga i njegova zakona i ljudi.

Novalis je pošao od religioznosti bez Boga, kako je religiju vidio Schleiermacher, ali je stvorio pojam novog Jeruzalema; od religije je preuzeo žar, a zapravo je zlorabio religiju u političke svrhe, pa je njegova svjetovna religioznost zapravo stvorila pojam totalitarizma. To je ishodište kritike religije i religioznosti kod Dostojevskoga. On je u *Idiotu* pisao kako u Rusiji ima mnogo političkih ljudi koji znaju samo upravljati, a malo praktičara. Ideal Rusa je postati general; takav general je Japančin, kojeg svatko štuje, to više što je skroman, zna šutjeti, ali ga netko štiti. Ruski su socijalisti svi plemići ili su se školovali u sjemeništu. Socijalizam dakle nije pokret radništva, nego siromašnih intelektualaca, a to će reći onog istog sloja kojem je Schleiermacher dao svjetovnu religiju kao oružje i sredstvo osiguranja postojanja i uloge u društvu. Liberalizam je prema Dostojevskom napad na poredak stvari, ruski liberalizam napad je na samu Rusiju, narodne običaje, povijest, a ipak nema liberala

---

²³ Tako npr. učenjak i ideolog hrvatskog liberalizma Šime Ljubić, Ivan Pederin, *Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića*, *Croatica Christiana Periodica*, XVI (1992), br. 29, str. 85-125.

koji mrzi svoju domovinu kao što ruski liberali mrze Rusiju.²⁴ Dostojevski odbacuje liberalizam u razgovoru između Napoleona i ruskog dječaka, koji on stavlja u usta generalu JAPANČINU. Napoleon ga pita što ako bi on prešao na pravoslavlje i oslobodio ruske robove. Bi li Rusi onda krenuli za njim? Dječaku se zakrijese oči i on odgovara: "Nikada."²⁵ Svoje mišljenje o katolicizmu Dostojevski je u *Idiotu* stavio u usta Ivanu Petroviču. Rimski katolicizam gori je od ateizma, jer propovijeda antikrista. Katolici misle da ništa ne mogu bez sveopće vlasti. Katolicizam uopće nije vjera, nego nastavak Rimskoga Carstva, on se širi mačem, a uz mač idu laž, fanatizam, praznovjerje, novac. Ateizam vodi porijeklo iz katolicizma i ateizam je njegova bit. Socijalizam je nastao iz katolicizma, on je dijete očaja, želi spasiti čovjeka, ali ne s Kristom, nego nasiljem. Socijalizam ubija u ime bratstva. Ruski Krist je otpor Zapadu i jezuitima. Socijalizam želi mačem iskorijeniti vjeru u Boga, on voli zemlju, ne nebo. Rusima je lakše nego drugima postati ateistima, ali, vjera u Boga nemoguća je bez rodne zemlje. Gubitak domovine put je prema nihilizmu, jezuitizmu i ateizmu. Zapad je otkrio Ameriku, ali obnova čovječanstva nije došla iz Amerike, ona je moguća jedino s ruskim Bogom i Kristom.²⁶ Dostojevski je s osudom katolicizma zapravo osudio socijalizam kao svjetovnu pobožnost, religioznost bez Boga, religioznost koja je s gubitkom Boga izgubila ćudorednu orijentaciju, pa je Rusiju proglasio izabranim narodom i rusko pravoslavlje barkom spasa. Bio je to nacionalizam vezan uz religiju, ali ne u smislu Novalisova priznanja katoličkog univerzalizma. Dostojevski je svojim ruskim nacionalizmom stvorio nadnacionalnost i vidio Rusiju kao Mesiju čovječanstva. To nije bez veze s Hegelom i njegovim nazorima o Rusiji. Hegel je smatrao da Rusiji predstoji osobita uloga među nacijama, upravo po tomu što će se u Rusiji razviti neograničena sloboda.²⁷

U *Braći Karamazovima*²⁸ on je pisao da socijalizam nije radničko, nego ateističko pitanje, kula babilonska. Socijalizam ne

²⁴ F. M. Dostojevski, *Polnoe sobranie hudožestvenih proizvedenija*, Tom XVII. Biblioteka "Iljustrirannoj Rossii", Pariz, 1934; Isti, *Idiot*, dio prvi, I., str. 7-8, 18-19.

²⁵ Ibid., *Čast četvertaja*, IV., str. 51.

²⁶ Ibid., VII., str. 99. 101, 103.

²⁷ G. M. Fridlender, *Dostoevskij, Ob itogah i perspektivan izučenija (vmesto predislavija)*, *Dostoevskij, Materijali i isledovanija*, Leningrad, 6, 1985., str. 39.

²⁸ Ibid., *Bratja Karamazovi*, knjiga prvaja, V., str. 34.

želi ostvariti nebo na zemlji, nego ga dovesti na zemlju. Kršćanin socijalist gori je od socijalista bezbožnika, kaže Aljoša Karamazov.²⁹ Ozac Pajsij ističe da država ne smije prijeći u Crkvu, ona mora stati tamo gdje Crkva počinje, a kad Crkve ne bi bilo, sve bi bilo dopušteno. Crkva kori i vlada savješću svakog čovjeka. Crkva ne kažnjava preko državnog zakona jer bi grješnik onda izgubio vjeru. Crkva je majka, država ne treba Crkvu i njezinu osudu grijeha da bi kažnjavala svojim zakonom. Inozemni zločinac rijetko se kaje i smatra zločin pobunom protiv nepravednoga državnog ugnjetavanja. Društvo ga mehanički odbacuje, Crkva nema sućuti prema njemu. Od Crkve su ostala jedino prekrasna zdanja. Ako Crkva postane država, onda je to Rim, treće iskušenje đavla. Država treba postati Crkvom, pa će se Crkva proširiti po svoj zemlji, što je posve suprotno ultramontanstvu i Rimu. To je poslanje pravoslavlja na zemlji. Zvijezda dolazi s Istoka.³⁰ Ivan Fjodorovič kaže kako je ruski liberalizam diletantsko miješanje rezultata socijalizma i kršćanstva. Ljubav na zemlji postoji jer ljudi vjeruju u svoju besmrtnost; nestane li te vjere, nestat će ne samo ljubav nego i svaki oblik nastojanja da se produži život na zemlji, pa će čak doći do ljudožderstva.³¹ Time je Dostojevski osudio jedinstvo Crkve i države, kako ga je vidio Novalis.

U poglavlju Veliki inkvizitor³² Dostojevski opisuje Crkvu kao neljudsku, a onda je čovječanstvo s visine znanosti proglasilo da grijeha uopće nema, a to znači da se umjesto hrama Božjeg gradi babilonska kula, a ljudi istrjebljuju jedan drugoga mačem. Pitanje koje se postavlja glasi: može li čovjek zavladatai savješću mimo Boga? Pitanje čovjeka nije živjeti, nego zašto živjeti, a to znači pokušati ovladati slobodom ljudi. No, čovjek više voli mir i smrt negoli slobodu; slobode se čovjek boji. Isus nije došao da bi zavladao ljudskom slobodom, nego da bi ojačao ljudsku savjest umjesto da se čovjek boji drevnog zakona. Tako se čovjek našao u položaju da bira između dobra i zla.

Dostojevski je time ustao protiv svjetovne religioznosti, protiv religioznosti bez Crkve, i vratio religioznost malom čovjeku, bližnjemu, umjesto da ona bude vlasništvo elite. On je uočio i opasnosti od svjetovne pobožnosti, koja vodi do socijalizma i totalitarizma.

---

²⁹ Ibid., *Knjiga vtoraja*, VI., str. 87.

³⁰ Ibid., *Knjiga vtoraja*, V., str. 83-84, 86.

³¹ Ibid., VI., str. 89-90.

³² Ibid., V., str. 114-123.

Nikolaj Berdjajev uočio je religiozno porijeklo Oktobarske revolucije s osloncem na Dostojevskog. Tako socijalizam pretendira da vlada svom dušom čovjekovom, dakle ima pretenzije slične Crkvi.³³ Berdjajev prikazuje komunizam kao "sakralno" društvo u kojem će sva područja života biti podložna religiji đavla i antikrista po načelu koje Berdjajev naziva srednjovjekovnim. To razdoblje slijedi rastvaranje osrednje-neutralnog, sekularno-humanističkog carstva, ono je novo srednjovjekovlje. Rusija nije nikad primila racionalističku kulturu novoga doba s religioznom neutralnosti i sekularnom osrednjosti, nikad nije konačno izišla iz srednjovjekovlja. Ruski je narod po svojoj prirodi odriješen od zemnosti i okrenut nebeskosti. Tako ga je duhovno odgojilo pravoslavlje. U Rusiji nema zapadnog oblika pravne države sa zaštitom privatnog vlasništva, Rusiji je stran zapadnoeuropski nacionalizam i uopće suvremena država nastala iz prosvjetiteljstva.³⁴ Tako je u komunizmu nastala teokratska država koja je simulirala posvećenost.³⁵

Berdjajev je komunističku revoluciju objasnio njezinim podrijetlom iz pravoslavlja, što je uvjerljivo. Staljin je, napokon, bio student pravoslavnoga sjemeništa, pa diskusija u komitetu može podsjetiti na pravoslavnu sabornost. Berdjajev je još mogao spomenuti ulogu Lava N. Tolstoja u komunizmu. Jer On je u *Ratu i miru* stvorio pojam narodnih masa, intelektualca Pjera Bezuhova koji se identificira s tim masama i postaje ono što se u slangu kasnijih politkomesara zvalo poštenom inteligencijom. Dakako te "narodne mase" zapravo su ono što se u pravoslavlju zove *narod pravoslavnij*, a u katolicizmu puk Božji. Rat i mir sadrži k tome komunističke ratne doktrine; ne zaboravimo da je Tolstoj bio časnik i imao vojno obrazovanje. U *Ratu i miru* nastaje pojam narodne vojske, a to je vojska koja je jedno sa svojim narodom i više od toga, ona je jedno s prirodom, podnebljem i geografijom domovine. Takva je vojska nepobjediva.

Berdjajev nije spomenuo Novalisa i njegov obrazac za stvaranje novog Jeruzalema, teokracije bez Boga. Tako je napokon nastala svjetovna religija s pobožnošću bez Boga koja iz vjere uzima žar, ali zaboravlja Boga kao nepotrebnog; to je Bog kojeg je Goethe na samom početku *Fausta* smjestio na nebo i prognao sa zemlje, koju

---

³³ *Novo srednjovjekovlje*, Split, 1991., str. 64, 92, 93.

³⁴ *Ibid.*, str. 48, 64-67.

³⁵ *Ibid.*, str. 100.

je prepustio čovjeku, a to je Faust sa svojim mentorom Mefistom. Ovdje se moramo prisjetiti i Henrija Bergsona. Bergson je ateist, ali nije protivnik religije bez daljnega. U religiji vidi sredstvo čovjekova discipliniranja. Religija disciplinira čovjeka svojim ceremonijama i nema religije bez ceremonija, kojima svećenici oblikuju čovjeka. Religija je reakcija prirode protiv razglabanja inteligencije, vjera postoji jer je čovjek jedino živo biće koje može skrenuti od društvenog pravila. Religija okuplja ljude u svečanostima koje postoje jer potječu od Boga, ali razlikuje jednu skupinu od druge. Ona vezuje čovjeka uz društvo i time uz život, religija je mjera opreza, koja čovjeka sprječava da misli samo na sebe.³⁶ Ovdje je Bergson okarakterizirao jednu posve zemaljsku religiju, religiju koja je zaboravila Boga i ne treba ga.

THE SECULARISATION OF THE RELIGION

Summary

This article examines the religious faith posterior to Enlightenment. This faith is a non-Church faith, the Church is considered superfluous in contacts of Man and God, the faith is being intellectualized has become an upper-middle class faith of the enlightened. This faith deals far more with secular problems than with divines. Divinity is not a personal lawgiving God, or a Savior, it is the nature, which cannot be worshiped by prayers, this divinity can not even be addressed. Thus religion is frequently mistaken for arts or science that should reveal us a higher and tremendous world.

---

³⁶ *Les deux sources de la morale et de la religion*, ¹⁶⁴1967. str. 127-128, 212-213, 217-218, 223,